VAN-E A „JÓ"-NAK JELENTÉSE?

KELEMEN JÁNOS

E tanulmányban az értékszavak grammatikájának néhány sajátosságát elemezzük, mindenekelőtt a „jó" példáján. Bár nem kerülhetjük el a morális vonatkozások érintését, nem célunk, hogy magáról az erkölcs nyelvéről tegyünk specifikus megállapításokat. Elsődleges célunk, hogy általában az értéknyelvnek, mint preskriptív nyelvnek néhány grammatikai-logikai sajátosságát figyeljük meg, s állást foglaljunk abban a vitában, hogy van-e, s ha igen, milyen értelemben van az értékszavaknak deskriptív jelentésük.

I

Mindenki tudja, hogy az értékek világa sokkal szélesebb annál, mint amit kifejezetten az értékekkel foglalkozó tudományok: az etika, az esztétika stb. vizsgálnak. Nemcsak az bizonyítja ezt, hogy egyik alapvető értékszavunkat, a *jó*-t az etikai szférán túl is értékelő értelemben használjuk, hanem az is, hogy egy sor olyan fogalommal rendelkezünk, mely tagadhatatlanul értékmozzanatokat rejt magában, de nem számít, vagy nem specifikusan számít etikai, esztétikai stb. fogalomnak (haladó, haladás, haza, hazafi . . .). Természetesen a fordított összefüggés is fennáll: vannak esetek, amikor látszólag értékkel van dolgunk, de a szó tulajdonképpeni értelmében vett értékprobléma nem lép fel. Olyan esetekről van szó, amikor értékkifejezést használunk, de kifejezésünknek az adott összefüggésben tisztán leíró funkciója van. Maga az „érték" szó is rejt magában ilyen lehetőséget. Bizonyos, hogy a matematikai „helyi érték" nem *érték*, s hogy annak is kevés köze van az értékhez, amit „nyelvi értéknek" nevezünk. (Igaz, Saussure a „nyelvi érték" fogalmát a „csereérték" analógiájára alkotta meg, de mivel nincs másról szó, mint a „jelentés egy eleméről",[1] illetve a jel pozicionális jellemzőjéről, nem hisszük, hogy ez a probléma értékelméleti probléma lenne.) A „helyi érték" vagy a „nyelvi érték" nem *értékes*.

Az értékelmélet tárgya nem az érték, hanem az *értékes*. Más szóval: értékelméleti (axiológiai) szempontból az az érték „érték", amely értékes. Fölösleges hangsúlyozni, hogy csak az lehet értékes, ami értéktelen (nem-értékes) is lehet, s hogy az értékes-értéktelen együttesen áll szemben az értékmentesség szférájával.

Központi értékelméleti probléma, hogy a két szféra: az értékmentesség és az értékesség szférája egyrészt hogyan határolható el egymástól, másrészt

[1] F. de Saussure: „Bevezetés az általános nyelvészetbe", Gondolat, Bp. 1967, 147.

hogyan kapcsolódik mégis össze. A filozófiai tradíció általában a probléma második részének szentel nagyobb figyelmet, s úgy teszi fel a kérdést, hogy az érték (az értékes) levezethető-e az értékmentesből (a tényekből). E kérdésfeltevésnek csak különböző aspektusait jelentik azok a további kérdések, hogy milyen kapcsolat van a normák és a tények között, hogy a *jó* a dolgok többi tulajdonságához hasonló vagy azoktól lényegileg különböző tulajdonság-e, s hogy a „kell" levezethető-e, deriválható-e a „van"-ból.

Akárhogy is álljon a helyzet, bizonyos, hogy az értékesség és az értékmentesség viszonyának eldöntésekor a *jó*-t paradigmatikus esetnek tekinthetjük. Ezt fejezi ki Heller Ágnes, amikor a jó—rossz kategóriapárt primér (illetve *a* primér) értékorientációs kategóriának tartja.[2] Történetileg szintén a *jó* primér jellege fejeződik ki abban, hogy minden más értékkategóriát megelőzően vált a filozófiai reflexió tárgyává, s hogy már az antik gondolkodás sem pusztán etikai értelmet tulajdonított neki.

A mondottak alapot adnak arra, hogy az előbbiekben vázolt általános értékelméleti problémát — célkitűzésünknek megfelelően — a *jó*-ra vonatkoztatva tárgyaljuk. Azzal, hogy ezen belül is a *jó* grammatikai-logikai viselkedését helyezzük előtérbe, nem kívánjuk tagadni, hogy az értékesség és az értékmentesség viszonyában is az ontológiai oldal az elsődleges. Az értékesség deriválhatóságának problémája mindenesetre lényeges mozzanatként tartalmazza azt az oldalt, hogy deskriptív kijelentéseink, faktuális állításaink, valamint a *jó*-t, *kell*-t kifejező értékítéleteink között van-e valamilyen szükségszerű logikai viszony. A deriválhatóság problémája így logikai-nyelvelméleti terminusokban is megfogalmazható, bár a nyelvelméleti síkon folyó elemzésnek megvannak a maga határai. Mint e tanulmány is mutatja, a logikai-nyelvelméleti elemzés szükségképpen elérkezik ahhoz a ponthoz, ahonnan ontológiai előfeltevéseink mozgósítása nélkül magában a grammatikai-logikai problémában sem lehet továbblépni.

II

„A jóról — mondja Arisztotelész — ugyanannyi értelemben szólhatunk, mint a létezőről; mondhatjuk az alannyal kapcsolatban: pl. az istenről, az észről; a minőséggel kapcsolatban; az erényről; a mennyiséggel kapcsolatban: helyes mértékről; a viszonnyal kapcsolatban: a kellő pillanatról; a hellyel kapcsolatban: az egészséges lakóhelyről stb.; ebből tehát következik, hogy a ‚jó' nem lehet olyasmi, ami egyetemesen közös és egységes volna, mert különben nem lehetne róla szólnunk valamennyi kategóriában, hanem legföljebb csak egyben."[3] „Nem lehet tehát a jó valami közös vonás, amely egyetlen ideát fejez ki" — vonja le a következtetést Arisztotelész, hozzátéve, hogy „ha még volna is olyasvalami jó, ami egy, s amit közös érvénnyel lehet kijelenteni, vagy ami önmagában elkülöníthető: az csak világos, hogy az ember ezt meg nem valósíthatja, sem meg nem szerezheti; holott pedig mi ilyesmit keresünk."[4]

[2] Heller Ágnes: Hipotézis egy marxista értékelmélethez. I.; „Magyar Filozófiai Szemle", 1970/5, 782.

[3] Arisztotelész: „Nikhomakhoszi etika"; 1096/a (ford. Szabó Miklós; Magyar Helikon, Bp. 1971).

[4] I. m. 1096/b.

Ismeretes, hogy e fejtegetés Platón ellen szól, aki szerint a *jó* egyetlen és „egyetemes érvényű" idea. Ha Platónnak igaza lenne, akkor a *jó*-t valamiképpen a dolgok mintájára kellene felfognunk legalábbis abban az értelemben, hogy úgy kellene tudnunk jellemezni, mint a dolgokat. Fel kellene tehát sorolnunk néhány tulajdonságát (illetve az ezeknek megfelelő néhány leíró terminust), mely ugyanúgy jellemzi, mint — mondjuk — a fehér, az édes stb. jellemzi a cukrot. Amikor Arisztotelész ennek az eljárásnak a lehetetlenségére figyelmeztet, azt sugallja, hogy a *jó* nem valamiféle ideális tárgy, hanem olyan tulajdonság, mely a legkülönbözőbb kategóriák alá tartozó jelenségeket megilletheti. S mivel a legkülönbözőbb kategóriákban használható, nem is egy meghatározott tulajdonságot kell rajta értenünk. Olyasmit, „ami egy", s „ami önmagában elkülöníthető", nem valósíthatunk meg, és meg sem szerezhetünk. Márpedig: a *jó*-n azt értjük, aminek megvalósítására vagy megszerzésére törekszünk, és minden kategórián belül szükségképpen valami másra fogunk törekedni.

Amit Arisztotelész észrevesz, az az, hogy a *jó* az általában vett preferenciát fejezi ki, s ezáltal cselekvésvezérlő funkciója van. Minden kategórián belül más és más tulajdonságok alapján preferálunk, részesítünk előnyben valamit. Ami egyben azt is mutatja, hogy ha a *jó* nem is egy meghatározott tulajdonság, mindig kapcsolatban van — az adott kategórián belül — meghatározott tulajdonságokkal. Itt persze nyitva marad az a kérdés, hogy miben is áll ez a kapcsolat. Vajon a *jó* azonos-e az adott kategórián belül jelentkező tulajdonságok valamelyikével, vagy valamilyen formában együtt jár-e e tulajdonságokkal? Arisztotelész természetesen nem így teszi fel a kérdést, mint ahogy különben a *jó* (az értékes) levezethetősége sem probléma a számára. Mindenesetre az a megállapítás, hogy a *jó*-nak nincs „ideája", s hogy a *jó* nem „egy idea", jelzi a *jó* tisztán leíró terminusok alapján való meghatározhatóságának valóságos nehézségeit. Ti. ha volna ilyen idea, a *jó*-ról alkotott mondatok nem vezérelhetnék a cselekvést („az világos, hogy az ember ezt meg nem valósíthatja"), hanem egyszerűen valamilyen létezőnek, már mint ennek az ideának a leírásai lennének. Arisztotelész a létező, faktuális *jó* helyett, melyet valamilyen érzékfeletti formában megfigyelhetünk és szemlélhetünk, a cselekvéssel megvalósítható *jó*ról, másképpen: a *jó*-ról mint „célról" beszél, s ez arra enged következtetni, hogy a *jó*-t tartalmazó mondatok szerinte nem lehetnek pusztán a világról szóló tény-állítások, nem lehetnek pusztán deskriptívek.

III

Az a nehézség, melybe a *jó* leíró terminusokkal való meghatározása során ütközünk, a filozófia történetében több fontos következménnyel járt. E következmények közé számíthatjuk Hume híres tételét, melynek értelmében a „van"-mondatok semmilyen sorából sem dedukálhatók „kell"-mondatok.[5] S ezzel függ össze az az álláspont is, amely mellett a leghatásosabb érveket talán H. Moore hozta fel: az nevezetesen, hogy a *jó* egyáltalán nem határozható meg.

[5] Hume: A Treatise of Human Nature, Ed. L. A. Selby-Bigge, „Oxford Clarendon Press", 1967, 469—470.

Moore abból indul ki, hogy a tulajdonképpeni meghatározás egy tárgy vagy egy fogalom leírása, s így csak akkor lehetséges, ha a szóban forgó tárgy vagy fogalom összetett egészet alkot. Problémánkat illetően ebből az a következtetés adódik, hogy a *jó* vagy összetett komplexum, vagy nincs jelentése.

Az első alternatívát Moore annak az érvnek alapján veti el, melyet „nyíltkérdés argumentumnak" („open question argument") szokás nevezni, s mely így hangzik: „bármilyen meghatározást is adjunk, az így meghatározott komplexumról mindig feltehető az a jelentéssel bíró kérdés, hogy maga jó-e."[6] Vegyük a *jó* bármilyen meghatározását, azt pl., hogy „jó az, ami gyönyört okoz". Ekkor a következő helyzettel állunk szemben: ha bármiről azt kérdezzük, hogy jó-e, a definíció értelmében azt kérdezzük, hogy a szóban forgó dolog gyönyört okoz-e. Ugyanakkor továbbra is értelmes feltenni a kérdést, hogy „jó-e, ami gyönyört okoz?". Mármost, ha definíciónk helytálló, akkor a kérdés önmagát megválaszoló kérdéssé válik, hiszen ekvivalens lesz azzal a kérdéssel, hogy „gyönyört okoz-e, ami gyönyört okoz". Az érv nyilvánvalóan abból meríti erejét, hogy egy hedonista sem ezt érti az előbbi kérdésen, nem gondolja tehát, hogy aki kételkedik abban, hogy „bármi, ami gyönyört okoz, az jó", abban kételkedne, hogy „bármi, ami gyönyört okoz, az gyönyört okoz". Más szóval: még egy hedonista sincs azon az állásponton, hogy a „bármi, ami gyönyört okoz, az jó" kijelentés egyszerűen tautológia lenne. Márpedig, amennyiben a *jó*-ról alkotott definíciónk korrekt, ez a kijelentés üres tautológia. Így ha valaki a *jó*-t x-nek definiálja, akkor az „x nem jó" kijelentés önellentmondó lesz. Itt kell megjegyezni, magának Moore-nak is az a meggyőződése, hogy „a jóról alkotott minden egyes mondat szintetikus és sohasem analitikus".[7]

A második alternatíva többek közt azzal a következménnyel jár, hogy az etika mint olyan nem lehetséges. Moore ezt sem fogadja el. A *jó*-nak mégis van jelentése, s ennek alátámasztására az introspekcióra hivatkozik. Bárki, aki figyelmét az aktuálisan lelki szemei előtt lebegő tárgyra összpontosítja, könnyen belátja: értelmes feltennie a kérdést, vajon jó-e, ami gyönyört okoz, s ez nem önmagát megválaszoló kérdés. Ha ezt a műveletet minden számításba jövő definícióval megismételjük, akkor felismerjük, hogy minden egyes esetben egyetlen tárgy lebeg előttünk, melynek minden más tárggyal való kapcsolatát illetően egy különböző kérdés tehető fel. Mindenki megérti azt a kérdést, hogy „ez jó?", ami azt vonja maga után, hogy a *jó*-nak van jelentése, de nem lehet meghatározni (a *jó* — akár a „sárga" — egyszerű fogalom: „semmilyen eszközzel sem magyarázható meg annak, aki már előzetesen nem ismeri".[8]).

Moore érvei nem kivédhetetlenek. Azzal a meggondolással szemben, melynek alapján az első alternatívát veti el, felhozható, hogy túl sokat bizonyít. Vagyis: amennyiben érvényes a *jó*-ra, annyiban minden olyan szóra érvényes, melyet más szavak segítségével meghatározhatónak tartunk. A második alternatívával szemben ajánlott introspektív eljárás ugyancsak súlyos ellenvetésekre ad okot. Moore nemcsak azt mondja, hogy a *jó*-nak van jelentése, hanem természetesen azt is, hogy birtokában vagyunk e jelentésnek, megértjük a *jó* kifejezést. Mármost, ha a „meghatározás" valamilyen értelmében

[6] H. Moore: Principia Ethica; „Cambridge University Press", 1971, 15.
[7] I. m.7.
Uo.

nem tudjuk egy kifejezés jelentését meghatározni, akkor arra sem vagyunk képesek, hogy másoknak megmagyarázzuk. S itt — mutatis mutandis — feltehető a más összefüggésben, az érzetszavakkal kapcsolatban elhangzó wittgensteini kérdés: „Tehát megérti a nevet, de jelentését senkinek sem tudja megvilágítani?"[9] Hasonló logika alapján kérdezhetjük: ha megértjük a *jó*-t, de jelentését nem tudjuk megvilágítani, akkor mit jelent egyáltalán, hogy megértjük, és valamire használni tudjuk? A kérdés önmagában véve arra figyelmeztet, hogy a feltételezés valamiképpen abszurd.

Azáltal, hogy Moore argumentációja nem bizonyul meggyőzőnek, még nem kerül kedvezőbb megvilágításba az a felfogás, melynek cáfolatára hivatott lett volna, s melynek Moore követői a „naturalista fallácia" nevet adják. A *jó*ról alkotott naturalista felfogásra az ad alapot, hogy nyilvánvalóan értelmetlen ilyesmit mondani: „*A* minden tekintetben azonos *B*-vel, kivéve, hogy *A* jó, *B* nem jó." Az ilyen típusú kijelentések abszurditásáról látszólag vagy úgy lehet számot adni, hogy a *jó* tulajdonképpen a tárgyhoz rendelhető többi predikátum összefoglaló neve (jelentésében megegyezik *a többi predikátum konjunkciójával)*, vagy úgy, hogy a többi predikátum legalábbis *implikálja* a *jó*-t. Ami azt jelentené, hogy a *jó* valamiképpen a tárgyak „természetes" tulajdonságaival azonos, s amikor egy tárgyat jónak mondunk, akkor nem teszünk mást, mint leírjuk a tárgyat, ugyanúgy, ahogy a „piros", „háromszögű" stb. terminusok használatakor is leírunk valamit. Könnyű észrevenni, e magyarázatnak is furcsa következményei vannak. Egyrészt: ha a magyarázat helytálló, akkor a *jó*-t tartalmazó mondatok nem lehetnek mások, mint analitikusak. Másrészt: a magyarázat a *jó* használatára vonatkozó empirikus megfigyeléseknek is ellentmond. Ha valakitől megkérdezzük, hogy adott összefüggésben miért használja a „jó" melléknevet, nem fogja azt mondani, hogy egyszerűen valamely más melléknevet, vagy a mellékenevek egy meghatározott sorát helyettesíti vele. Ez pedig azt fejezi ki, hogy senki sem azonosítja a *jó* jelentését semmilyen más melléknévnek, illetve a melléknevek valamely csoportjának a jelentésével. A jó nem jelenti azt, hogy kemény, sem azt, hogy puha, bár egy kemény bot bizonyára jó bot, s egy puha ágy valószínűleg jó ágy.

A naturalista ott követi el a hibát, hogy tulajdonképpen a referens oldaláról vizsgálja a *jó*-t: kizárólag azt keresi, hogy mire referálunk vele. Lényegében Moore sem tesz mást, ezért jut arra az eredményre, hogy a *jó* jelentése definiálhatatlan.

A fentiekből következik, hogy nem elegendő azt vizsgálnunk, mire referálunk a *jó*-val. A referenst illető kérdésen túl más kérdéseket is fel kell tennünk, mindenekelőtt azt, hogy a *jó grammatikailag* hogyan viselkedik.

IV

A „jó" melléknév szembetűnő grammatikai vonására P. Ziff hívta fel a figyelmet. Ha prenominális helyzetben több melléknév szerepel, akkor a melléknevek sorát általában a *jó*-val kezdjük.[10] Inkább azt mondjuk tehát,

[9] L. Wittgenstein: „Philosophische Untersuchungen"; § 257 — Oxford Basil Blackwell 1958, 92.

[10] P. Ziff: Semantic Analysis; Ithaca, „Cornell University Press" 1960, 203.

hogy „jó nehéz piros asztal", s nem azt, hogy „nehéz piros jó" vagy „nehéz jó piros asztal" stb. Ez a szórendi sajátosság összefügg a *jó* nagy előfordulási privilegizáltságával, mely nemcsak szemantikai, hanem szintaktikai természetű is. Nemcsak abban áll tehát, hogy jelzős szerkezetekben a *jó* a főnevek igen széles körével kapcsolható össze, hanem abban is, hogy olyan szintaktikai konstrukciókban is használható, melyekben a melléknevek többsége nem fordulhat elő. Vegyük a következő példákat:

1. ez egy jó asztal,
2. jó álmom volt,
3. jó, hogy esik az eső.

Nyilvánvaló, hogy a *jó*-nak a *nehéz*zel való helyettesítése nem megy 3.-ban, s hogy a *jó*-nak a *piros*sal való helyettesítése elfogadhatatlanná teszi mind 2.-t, mind 3.-t. A *nehéz* tehát nagyobb privilegizáltsággal rendelkezik, mint a *piros*, a *jó* pedig nagyobbal, mint a *nehéz*. Ennek felel meg a melléknevek sorrendje a „jó nehéz piros asztal" szintagmában. Ziff megfigyelésével szemben számos ellenpélda hozható fel, ami arra utal, hogy az „előfordulási privilegizáltságon" túl valamilyen más elvet is feltételeznünk kell. Ez vezette Z. Vendlert arra, hogy Ziff megfigyeléseiből kiindulva további szempontok alapján részletesebben hasonlítsa össze a *jó*-t és a többi melléknevet.[11] Elemzéseiből az derül ki, hogy a melléknevek osztályán belül újabb alcsoportokat különböztethetünk meg, s hogy a felderített különbségek bizonyos szintaktikai kritériumoktól függnek. A prenominális melléknévi konstrukció legszembetűnőbb formája a restriktív vonatkozói névmással bevezetett mellékmondatokból deriválható („piros kalap": „kalap, amely piros"). Természetesen nem minden melléknévi szerkezet deriválható ezen az úton. A melléknevek egyes csoportjai éppen abban különböznek egymástól, hogy a jelzett főnévvel való kapcsolataik különböző szintaktikai mélyszerkezetekre vezethetők vissza. Ez egyben azt jelenti, hogy a melléknév és a főnév kapcsolata egyrészt különböző *típusú*, másrészt *szorosabb vagy lazább* lehet. Pl. lényeges *típusbeli* különbséget rejt magában az a tény, hogy míg egy fehér elefánt egyben egy fehér állat, addig egy kis elefánt bizonyára nem kis állat. Ugyanakkor az utóbbi esetben a melléknév és a főnév kapcsolata közvetettebb, mint az előző esetben (a „kis elefánt" ahhoz képest kicsi, hogy elefánt). Hasonló disztinkciók forrása az, hogy bizonyos melléknevek a szintaktikai mélyszerkezet szintjén csak igei konstrukciók segítségével kapcsolódhatnak a főnévhez, ezen belül egyesek passzív, mások aktív igealakot feltételeznek. Vendler e disztinkciók gondos elemzésével nyolc melléknév-osztályt különített el, s arra a meggondolásra jutott, hogy a *jó* az így kapott osztályoknak legalább a felébe beletartozik. Ami egyrészt egybevág a *jó* előfordulási privilegizáltságával, másrészt pedig arról tanúskodik, hogy használata meglehetősen heterogén szabályoknak engedelmeskedik. A szabályok e heterogenitása mögött persze kitapinthatunk egy közös alapelvet, s ez formálisan abban nyilvánul meg, hogy a *jó* azokba a melléknév-osztályokba tartozik, melyek igei konstrukciók segítségével kapcsolódnak a főnevekhez. A *jó* nem főnévvel együtt járó melléknév: a jelzett szóhoz a szintaktikai mélyszerkezet szintjén sohasem kapcsolódik közvetlenül. Még a legszorosabb kapcsolat esetében is egy megfelelő igére támaszkodik. Egy dolgot, személyt stb. annak alapján mondunk jónak, amit

[11] Z. Vendler: Linguistics in Philosophy; Ithaca, „Cornell University Press", 1967, 172—197. (lsd. The Grammar of Goodness).

általában csinál vagy csinálni tud, amit csinálni lehet vele, illetve amit aktuálisan megtett vagy megtesz. Végül arra is gyakran mondjuk, hogy jó, ami egyszerűen megtörténik, vagy aminek az esete fennáll. Tehát:

— jó tanár, aki jól tanít;
— jó étel, amit jó enni;
— Péter részéről jó, hogy segített barátján;
— jó, hogy süt a nap stb.

A megfigyelt grammatikai sajátossággal függ össze, hogy mindig további kiegészítést igényel, ha valamire azt mondjuk, hogy jó. Hogy „Péter szőke", az semmilyen problémát nem vet fel, de az, hogy „Péter jó", önmagában hiányérzetet kelt: vagy azt a kérdést veti fel, hogy mire, minek a megtételére stb. jó, vagy azt a kiegészítést vonja maga után, hogy „jó ember". Itt kell mellesleg megjegyeznünk, hogy megfelelő igei konstrukcióval a *jó* olyan főnevet is minősíthet, melynek a *jó*-val való összekapcsolása önmagában véve nonsense. Bizarrul hangzik, hogy „x jó galaktika", de teljesen rendjén van, ha azt mondjuk, hogy „ez a galaktika jó arra, hogy megfigyeljük".

Ha ezek után magát a „Péter jó ember" kijelentést vizsgáljuk meg, akkor azt vesszük észre, hogy korábbi gondolatmenetünk nem minden nehézség nélkül folytatható. A „jó ember" semmilyen további kiegészítésre nem szorul: sőt — mint láttuk — minden olyan esetben, amikor egy személyt valamilyen megszorítás nélkül nevezünk jónak, ez a formula szolgál végső magyarázatul. Minden etikai megfontolás számára kulcsfontosságú az a tény, hogy értelmesek a következő szembeállítások:

— „Péter nem jó, mint költő, de jó, mint ember";
— „Pista nem jó orvos, de jó ember" stb.

A formula jelentősége még inkább szembe tűnik, ha észrevesszük, hogy az ilyen szembeállítások csak személyek esetében érvényesek. Bodrira nem mondhatjuk, hogy:

— „Bodri nem jó mint házőrző, de jó mint kutya".

Sőt, egyáltalán nem élhetünk azzal a fordulattal, hogy „x jó mint kutya", bár természetesen mindig mondhatjuk, hogy „x jó kutya". Eltekintve most az itt adódó további következtetésektől, azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy a „jó ember" formula nem illeszthető-e mégis eddigi gondolatmenetünkbe. Ha igen, akkor a „jó ember" mögött is kell feltételeznünk valamilyen igei konstrukciót, mely a melléknév és a főnév kapcsolatát közvetíti, s ez csakis annak a tükrözése lehet, hogy „embernek lenni' nem jelent mást, mint valamilyen speciális funkcióval való rendelkezést. Ezt a konklúziót vonja le Vendler is: „léteznie kell a tevékenységek egy olyan osztályának, melyre vonatkoztatva valaki jónak minősíthető, s nem mint táncos, költő vagy apa, hanem egyszerűen mint ember".[12] A grammatikai sajátosságok elemzéséből — s ez nem kerüli el Vendler figyelmét — itt olyan konklúzió adódik, mely Arisztotelészhez vezet vissza: „Mert ahogyan a fuvolásnak, a szobrásznak, minden mesterembernek s általában mindenkinek, akinek valami munkája vagy tevékenysége van, ebben a munkájában nyilvánul meg a jó és a helyes, éppúgy van ez minden bizonnyal az ‚ember' esetében is, ha ugyan neki is van valami külön ‚emberi' munkája . . . No, mi lehet ez a munka?"[13] Vendler ennél az arisztotelészi kérdésnél megáll. Azok a kérdések, hogy mi a „jó ember", s hogy

[12] I. m. 194.
[13] Arisztotelész, i. m. 1097/b.

mi az „ember munkája", szerinte messze túlvezetnek egy szó grammatikáján. „Még egy teljes grammatika is csak a kezdet" — állapítja meg.[14] Ebben nyilván igazat kell neki adnunk, különösen akkor, ha az értékproblémára marxista megoldást keresünk.

Levontunk-e azonban minden következtetést akárcsak az eddigi rudimentális grammatikai megfigyelésekből? Úgy tűnik, az adott gondolatkörön belül még nem merítettünk ki minden lehetőséget. Hogy a *jó* meghatározott szintaktikai szerkezeteken belül szabályszerű viselkedést mutat, az azt sugallja, hogy bizonyos értelemben tulajdoníthatunk neki leíró jelentést, hiszen egy szó más szavakkal alkotott tipikus kapcsolatai jelentést konstituálnak.

Ezen túlmenően: a *jó* nyelvi elemzésének síkján egyedül a strukturális aspektus, a szintaktikai dimenzió vizsgálata jelenthet-e alternatívát azzal a hagyománnyal szemben, mely kizárólag arra kérdez rá, hogy mire referálunk a *jó*-val?

Vannak eszközeink arra, hogy egy másik kérdést is fel tudjunk tenni. Azt nevezetesen, hogy „mit csinálunk" a *jó*-val, milyen tipikus beszédaktust hajtunk végre, amikor a *jó*-t használjuk.

V

E kérdés feltevésének és megválaszolásának keretét a beszédaktusok, ezen belül az *illokuciós aktusok*[15] elemzése alkotja.

Ebben a keretben azt mondhatjuk, hogy a *jó* problémáját tradicionálisan

[14] Z. Vendler, i. m. 195.

[15] A beszédaktus elmélet a „performatív megnyilatkozásokra" vonatkozó megfigyelések általánosításaként jött létre. (J. L. Austin: Performative Utterances; Philosophical Papers, „Oxford University Press", 1970, 232—252. és Austin: How to do things with words; „Oxford University Press", 1962.) E megfigyelések alapján először lehetett grammatikai síkon is megragadni azt az összefüggést, hogy a tények leírása, a valóságról szóló információk, az igaz vagy hamis gondolatok közlése a nyelvnek csak egyik, bár igen fontos funkciója. Az ún. performatív igék esetében megfigyelhető, hogy amikor mondunk valamit, akkor nem egyszerűen jeleket és információt továbbítunk, hanem a szó legteljesebb gyakorlati értelmében „csinálunk" is valamit, aminek — mint minden cselekedetnek — visszavonhatatlan gyakorlati következményei vannak. Ahhoz, hogy a leírással szemben ez a gyakorlati aktus legyen az adott megnyilatkozás elsődleges funkciója, bizonyos feltételeknek teljesülniök kell. Ha a performatív igét jelen idő egyes szám első személyben mondom ki, ha arra illetékes személy vagyok, s ha a megfelelő társadalmilag konvencionalizált szituáció is fennáll, akkor az olyan kijelentésekkel, mint: „Önt ezennel tanúnak megidézem", „Ezt a hidat Szabadság-hídnak nevezem el", „ezt és ezt megígérem", nemcsak mondtam, hanem csináltam valamit. A hidat ezután Szabadság-hídnak hívják, a tanú meg van idézve és fennáll egy ígéret (mely attól függetlenül, hogy őszintén tettem-e vagy sem: ígéret). A példákban szereplő igék szemantikai tartalma, „jelentése" nem más, mint az a cselekvés, melyet az említett feltételek között történő kimondásukkor éppen végrehajtunk, „performálunk". Ilyenkor a cselekvést végrehajtjuk és nem leírjuk, ellentétben az olyan megnyilatkozásokkal, amelyek beszámolnak arról, amit éppen csinálok („most írok"). A performatív megnyilatkozások nem igazak vagy hamisak, mert egy cselekvés nem igaz vagy hamis, hanem sikeres vagy sikertelen. Ha egy performatív igét múlt időbe teszünk, akkor persze a megnyilatkozás elveszti performatív jellegét, leíró jellegűvé válik, hiszen szemantikai tartalma már nem esik egybe magával a cselekvéssel (a „tegnap ezt és ezt magígértem" kijelentés már igaz vagy hamis). — A tüzetesebb vizsgálat megmutatja, hogy a performatív megnyilatkozások a nyelv egyik általános vonását hozzák felszínre: azt az oldalát, mely a tevékenység, a gyakorlati aktus kategóriája alá vonható. A nyelvnek nem egy vagy két, hanem

az ún. lokúció (referens és értelem) szintjén próbálták megoldani, s nem vizsgálták meg az illokúció oldaláról.

Mit jelenthet azonban az utóbbi alternatíva? A válasz első pillantásra kézenfekvőnek látszik: miután a referenciából kiinduló és csupán a deskriptív jelentésre összpontosító magyarázat nem bizonyult kielégítőnek, fel kell tételeznünk, hogy a *jó*-t tartalmazó mondatok egy speciális illokúciós jelentéssel rendelkeznek. Más szóval: minden esetben, amikor a *jó*-t használjuk, egy meghatározott illokúciós aktust hajtunk végre. A feladat tehát ennek az illokúciós erőnek vagy jelentésnek a meghatározása.

R. Hare, aki a vázolt megoldási javaslat mellett leginkább elkötelezte magát,[16] a *jó* és a morális értékszavak segítségével végrehajtott illokúciós aktust az ajánlás aktusaként határozza meg, jellemzőjének a preskriptív erőt tartja. A *jó*val ezek szerint nem *leírunk*, hanem *előírunk*. Persze Hare sem tagadja, hogy mindenki, aki használja a *jó*-t, a szóban forgó tárgy leírását is intencionálja; megnyilatkozásának deskriptív jelentést, informatív tartalmat is tulajdonít. Ennek azonban Hare szerint nincs köze az értékproblémához, a *jó* specifikumához. A deskriptív jelentés minden esetben más lesz, legalábbis nincs garancia arra, hogy ne legyen más. Így arra sincs garancia, hogy a *jó* segítségével valamiről tényleges információt adjunk. (Érdemes megjegyeznünk, hogy Locke, akinek jelentéselméletére nézve igen kényelmetlenek voltak az erkölcsi szavak, hiszen ő sem tudhatott „pontos és meghatározott ideákat" rendelni hozzájuk, a deskriptív jelentés e bizonytalansága miatt jelenthette ki: „. . . az erkölcsi szavak a legtöbb ember ajkán alig egyebek,

---

nagyon sok funkciója van: a performatív igék e funkciók sokaságát képviselik. — A funkciók bizonyos típusai minden egyes megnyilatkozásban jelen vannak, ami azt is jelenti, hogy egy megnyilatkozás segítségével egyszerre több aktust hajtunk végre. Egyrészt kiejtünk bizonyos hangsort, másrészt kimondunk valamilyen mondatot (melynek logikai alanyával a referálás, állítmányával pedig a predikálás aktusát hajtjuk végre), végül állítunk, kérdezünk, ígérünk, figyelmeztetünk, előírunk valamit stb. Maguknak a hangoknak a produkálása (egy mondat fonetikai realizálása) az utterance (a kiejtés) aktusa *(utterance act)*. Egy mondat konstitutív részeinek, a referáló és a predikáló kifejezéseknek a segítségével *propozicionális aktust* hajtunk végre. A funkciók harmadik típusára utalnak a performatív igék. Egy-egy performatív ige tulajdonképpen azt fejezi ki, hogy mit lehet „csinálni" egy mondattal. Az, amit egy modattal csinálni lehet, vagyis az állítás, a kérdezés, a megígérés, az ajánlás stb. aktusa: az *illokúciós aktus*. A teljes beszédaktus tehát egy illokúciós aktust, a referálás és a predikálás propozicionális aktusát, valamint az utterance act-ot foglalja magában (lásd J. R. Searle: Speech acts; „Cambridge University Press", 1969, 22—26.). Az illokúciós aktus grammatikai jellemzője a teljes mondat, a propozicionális aktusé pedig egy mondatrész. Így az utóbbi sohasem fordulhat elő magában, egy illokúciós jelentés vagy „erő" kísérete nélkül. A propozicionális aktus szintjén helyezkedik el a deskriptív jelentés (referens és értelem). Ez a szint a maga fonetikai realizálódásával alkotja a *lokúciót*. A hagyományos nyelvelméletek és grammatikai modellek lényegében a lokúcióra korlátozódtak. — Könnyen belátható, hogy ugyanaz a mondat különböző illokúciós aktusokban fordulhat elő, hiszen egy állításnak, egy kérdésnek stb. lehet ugyanaz a *propozicionális tartalma*. Ez az összefüggés úgy is kifejezhető, hogy ugyanannak a mondatnak különféle *illokúciós ereje* lehet. Egy mondatot különböző célból mondhatunk ki: egyes esetekben az illokúciós erő dominál benne, más esetekben a propozicionális tartalom, de mindig van valamilyen illokúciós ereje vagy jelentése. A performatív megnyilatkozások csak explicit megnyilvánulásai az illokúciós erőnek, illetve az olyan eseteknek, amikor a mondattal nem a propozicionális tartalom kifejezése, hanem egy illokúciós aktus végrehajtása az elsődleges célunk.

[16] R. M. Hare: The language of Morals; „Oxford University Press", 1952 (újranyomva 1970).

mint üres hangok. Ha pedig van valamilyen jelentésük, akkor az laza, határozatlan, tehát homályos és zavaros."[17] Hogy a *jó* segítségével mégis meg tudjuk értetni magunkat, azt az illokúciós jelentés biztosítja, mely minden esetben változatlan. A *jó*-nak nincs érvényesen megadható deskriptív jelentése, de van „preskriptív jelentése", mely meghatározásának és értelmes használatának alapjául szolgál. Hogy ki milyen deskriptív jelentést tart szem előtt, illetve ki mit tekint jónak, az antropológiai, pszichológiai stb. kérdés, míg az értékelmélet vagy morálfilozófia számára releváns mozzanatot a preskriptív jelentés rejti magában. A kannibál és a misszionárius tökéletesen mást ért a *jó*-n: a két esetben különbözik a lokúció (a referens és értelem). Mindkettőnél megegyezik azonban az illokúció, és ezért érthetik meg egymást.

Hare tehát egy külön illokúciós jelentést feltételez, ami általánosabb síkon azt jelenti, hogy a morális beszéd jelentését illokúció erejével azonosítja. Ez egyben azt is maga után vonja, hogy a lokúció és az illokúció eredeti Austin-féle meghatározását felülvizsgálja. Austin álláspontját legvalószínűbben úgy lehet interpretálni, hogy a jelentés a lokúcióhoz tartozik, következésképpen egy megnyilatkozást, egy teljes beszédaktust a lokúció alapján értünk meg. Hare ezzel szemben úgy érvel, hogy egy megnyilatkozást nem érthetünk meg illokúciós jelentésének ismerete nélkül, anélkül, hogy tudnánk: állításról, kérdésről, parancsról stb. van-e szó. Így a jelentés konstituálásában az illokúciós aktus is részt vesz. Az értékszavakat pedig éppen az jellemzi, hogy a lokúció szintjén nem is értelmezhetők, s jelentésüket teljesen az illokúció adja.

E gondolatmenet a következőképpen foglalható össze. Az értékszavak — köztük a *jó* — nem „üres hangok" a beszélő ajkán. Van mindenki által ismert jelentésük, releváns és fontos használatuk. Ez a jelentés azonban nem hasonlít deskriptív terminusaink jelentéséhez, mert teljes egészében a preskripció szintjén konstituálódik.

Ha ez így van, akkor az értékszavak nem kölcsönözhetnek deskriptív jelentést az őket tartalmazó kijelentéseknek sem. Pontosabban: amit a kijelentéshez „hozzáadnak", az nem az esetlegesen valóban meglevő (a beszélő által intencionált) deskriptív jelentés, hanem a preskriptív erő. Az értékítéletek — a preskriptív jelentés révén — olyan specifikus tulajdonsággal rendelkeznek, mely visszavezethetetlenné teszi őket a deskriptív funkciójú faktuális állításokra.

Ez a konklúzió a hume-i tradícióhoz való csatlakozást jelenti. Az értékítéletek visszavezethetetlenségét valló hagyományos felfogásoktól abban különbözik — s ez nem lényegtelen különbség —, hogy a visszavezethetetlenséget nem azonosítja az értelemnélküliséggel, illetve: az értékterminusok jelentését nem tartja merőben szubjektívnek, azaz csak pszichológiailag relevánsnak.

Hare *preskriptivizmusa* szerint az értékítéletek sajátos logikának, a preskriptív nyelv logikájának engedelmeskednek. Mivel a „preskriptív erő" legszembetűnőbb megnyilvánulása az imperatívusz, az értéknyelv leírása szempontjából az imperatívuszra vonatkozó megállapításokat tartja mérvadónak. Különös fontosságot tulajdonít annak a szabálynak, hogy egyetlen imperatív konklúzió sem vonható le érvényesen olyan premisszákból, melyek közül legalább az egyik nem imperatívusz. Az értékítéletek ennek analógiájára úgy foghatók fel, mint egy praktikus szillogizmus konklúziói, ahol a

[17] Locke: „Értekezés az emberi értelemről" III. IX. 9. Akadémiai, Bp. II. k. 91.

felső premissza tartalmazza az értékszót *(jó, kell)*, az alsó premissza pedig egy faktuális állítás. Ez egyrészt azt fejezi ki, hogy az értékítéletek nem vezethetők le (nem következnek) tények leírásából, másrészt pedig azt, hogy értékítéleteink mindig további igazolásra szorulnak, értékítéleteinket mindig valamire hivatkozva tesszük meg. (Minden esetben jogos feltenni a kérdést, hogy miért, milyen alapon mondok valakit vagy valamit jónak.) A hivatkozási alap egy univerzális értékítélet (az erkölcsi ítéletek esetében valamely morális princípium). Egy további premissza hozzáadásával ebből nyerjük a konkrét szituációra vonatkozó értékítéleteinket.

Bizonyos, hogy a szinguláris értékítéleteket egy univerzális princípiumra alapozzuk, s hogy pusztán az adott szituáció leírásából nem következnek. Az igazi kérdés nem is itt merül fel, hanem az univerzális értékítéleteknél, a morális princípiumoknál. Hare elemzésében ezek egy végső választástól függnek, melyre már nem adható további magyarázat. Az alapelv megválasztása, a *principiális döntés* nem igazolható.

A preskriptivizmusnak ez a következménye kétségtelenül nem megnyugatató. Az austini fogalmi apparátuson belül ugyanakkor más elemzési lehetőség is van. Ezt Austinnak azok a követői képviselik, akik a „deskriptivizmus" talaján állnak, mindenekelőtt Warnock és Searle. Searle a van- és a kell-mondatok esetében próbálja megmutatni, hogy olyan logikai kapcsolat van köztük, melynek alapján az utóbbiak visszavezethetők az előbbiekre.[18] Warnock — fenntartva a lokúció és az illokúció eredeti disztinkcióját, melynek értelmében a jelentést a lokúció hordozza — abból indul ki, hogy értékítéleteinkkel a legkülönbözőbb dolgokat „csinálhatjuk", ugyanúgy, mint bármilyen más kijelentésünkkel.[19] Hiba tehát az erkölcsi ítéleteknek egyetlen illokúciós jelentést tulajdonítani, s jelentésüket ezzel azonosítani. Ami egy erkölcsi ítéletet erkölcsivé tesz, az nem egy speciális illokúciós erő, hanem egy meghatározott tartalom (az emberi boldogság, az érdekek, szükségletek, kívánságok és vágyak stb.).[20]

A preskriptivizmusnak vannak ellenérvei azoknak az érveknek az elhárítására, melyeket Warnock és a deskriptivisták fel tudnak hozni saját álláspontjuk mellett. E helyütt az érvek és ellenérvek elemzése helyett elégedjünk meg a két álláspont összefoglaló jellemzésével. Hare szerint a morális beszéd speciális logikai formával — mindenekelőtt a preskriptivitással — rendelkezik, míg tartalma kontingens. (A preskriptivitás általában a preskriptív nyelv jellemzője; az erkölcsi ítéleteket ezen belül az univerzalizálhatóság sajátos típusa különbözteti meg.) A deskriptivisták ezzel szemben azt vallják, hogy a morális beszédet speciális tartalma jellemzi, míg logikai formája, vagyis az a mód, ahogyan kifejezésre juttatja ezt a tartalmat, kontingens.

VI

Új eszközt ígértünk a *jó* jelentésének eldöntésére, s ez ismét dilemmákhoz vezetett. Ugyanakkor a *jó*-nak mint általános értékszónak a problémája — melynek vitatása elsődleges célunk — meglehetősen összefonódott a morális nyelv problematikájával.

[18] J. R. Searle: Deriving „ought" from „is"; „Speach acts", 175—199.
[19] G. J. Warnock: Contemporary Moral Philosophy; „Oxford Univesity Press", 1967, 40.
[20] I. m. 55.

Utóbbi dilemmáinknak éppen ez az összefonódás az egyik forrása. Hogy vajon a logikai forma vagy a speciális tartalom a lényeges mozzanat, az másként merül fel az értékprobléma általános szintjén és az erkölcs különös szintjén, másként merül fel a *jó* általános értékszóként és morális szóként való használatakor.

Az értékszavak megvilágítása szempontjából feltétlenül releváns kérdés, hogy mit „csinálunk" velük, s ez a kérdés azt foglalja magában, hogy milyen illokúciós aktust hajtunk végre a segítségükkel. A preskriptivizmusnak igaza van abban, hogy amikor valamit jónak mondunk, akkor azt a valamit „ajánljuk". Az illokúció figyelembevétele nélkül, csupán a referencia oldaláról lehetetlen a *jó* specifikumát megragadni. Ez tulajdonképpen azt a megállapítást fedi, hogy a *jó* értékorientációs (nemcsak *érték-)* kategória. Emellett a preskriptivistáknak azt a konklúzióját igazolja, hogy az értékítéleteknek, konkrétan pedig a *jó*-t tartalmazó kijelentéseknek lényegi jellemzőjük egy specifikus logikai forma, más szóval: a logikai forma nem kontingens mozzanat. Csakhogy igaz-e, hogy a tartalom kontingens mozzanat? Ez egyértelmű azzal a kérdéssel, hogy a *jó* jelentése valóban kimerül-e preskriptív jelentésében.

E kérdésre több szinten is tagadó a válasz.

Mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy amennyiben csak az illokúció és a logikai forma lenne a lényegi mozzanat, az értékszavaknak a különböző értékszférákban való használatát nem tudnánk megkülönböztetni. Nem tudnánk pl. megkülönböztetni a *jó* általános értékorientációt kifejező szerepét és morális jelentését. A deskriptivistáknak igazuk van abban, hogy a morális beszédet speciális tartalma is jellemzi, ami egyértelmű azzal, hogy e szférában az értékszavak jelentése nem merül ki preskriptív jelentésükben. Az esztétikai és az etikai szférában használatos értéknyelv éppen tartalmában különbözik egymástól.

Utóbbi megjegyzésünk azt sugallhatná, hogy az értékítéleteket egy speciális illokúciós jelentés teszi értékítéletekké, tehát jelentésük közös elemét egy illokúció, egy logikai forma alkotja, míg deskriptív jelentésük, „tartalmuk" abból az értékszférából fakad, melyben használjuk őket.

Bár ez a konklúzió is érvényes, többet szándékozunk mondani. A *jó* általános értékorientációs használata sem korlátozható az illokúciós erőre. Vagyis egy adott értékszférától függetlenül is van olyan deskriptív jelentése, mely lényeges értékszóként való meghatározásához. Ez azzal a következménynyel is jár, hogy az értékítéletek abban az értelemben nem visszavezethetetlenek faktuális állításokra, amilyen értelemben Hare gondolja. Így azok a principiális döntések sem igazolhatatlanok, melyekből egyedi értékítéleteink következnek.

E konklúziót részint a *jó* grammatikájának korábbi elemzése, részint a következő megfontolás támasztja alá.

Mint láttuk, Hare nem azt mondja, hogy a *jó*-nak egyáltalán nincs deskriptív jelentése, hanem azt, hogy a deskriptív jelentés az egyedi használattól függő kontingens mozzanat, s egyszerűen nem releváns. Hare egyébként nem zárkózik el az így felfogott deskriptív jelentés elemzésétől.

Egy földieperről mondhatjuk pl., hogy „édes", vagy hogy „nagy, piros és zamatos". Világos, hogy e kijelentéseink deskriptívek. Ugyanakkor azt is mondhatjuk, hogy „ez a földieper irtó jó", vagy hogy „ez a földieper olyan, mint amilyennek egy földiepernek lennie kell". Az előzőekhez hasonló leírásainkat igen gyakran használjuk az idézett értékítéletek megokolásaként; vagyis:

„ez a földieper azért jó, mert édes, zamatos stb." A leírás — állapítja meg Hare — mégsem foglalja magában az értékelést, és fordítva sem áll fenn hasonló viszony, bár kétségtelen, hogy e kétféle ítélet között van valamilyen logikai kapcsolat.

Miben áll szerinte ez a kapcsolat? Ha egy autóra azt mondjuk, hogy jó, akkor nyilvánvalóan azt mondjuk, hogy megfelel bizonyos leíró terminusokkal megadható kritériumoknak, megfelel egy standardnak. A *jó* deskriptív jelentése tehát egy standardnak való megfelelés, s ezt idáig el is fogadhatjuk. Ha tehát a *jó*-t olyan kategóriába tartozó tárgyra alkalmazzuk, melynek a standardja ismert, akkor nemcsak azt fejezzük ki, hogy „ajánljuk" az illető tárgyat, hanem valódi információt közlünk a segítségével: leírjuk az adott standard szempontjából releváns tulajdonságait. Ebben az esetben egy leírás és egy értékítélet közötti logikai kapcsolat úgy fogható fel, hogy a *jó* a leírásban szereplő predikátumokat helyettesíti.

A standardra vonatkoztatott deskriptív jelentés ad magyarázatot arra, hogy tökéletesen elfogadhatók a következő mondatok:

— X a legjobb méregkeverő egész Velencében;
— Y jó skalpvadász.

A helyzetet bonyolítja, hogy a standard többé-kevésbé a beszélő standardja, így a *jó* deskriptív jelentése nemcsak a tárgyak adott körétől függ. A következő két esetben nyilván más-más predikátumokkal helyettesíthető a *jó* „leíró része":

— A plébános szerint Kati jó asszony;
— E cikk szerzője szerint Kati jó nő.

Hare ezeknek az összefüggéseknek az alapján az értékelő jelentést *elsődlegesnek*, a deskriptív jelentést *másodlagosnak* nevezi. Az említett összefüggéseken alapuló érvek mellett arra is hivatkozik, hogy a *jó* preskriptív erejét a tárgyak bármely osztályán belül felhasználhatjuk deskriptív jelentésének megváltoztatására. Ha pl. egy új gépkocsi-márka jelenik meg a piacon, melynek az eddigiekhez képest kisebb a fogyasztása és nagyobb a maximális sebessége, akkor a ma jónak nevezett kocsikat a jövőben nem hívjuk jónak. Ebben az esetben tulajdonképpen az történik, hogy — a preskriptív jelentés változatlansága mellett — megváltoztatjuk a standardot. A standardok folyamatos változása miatt a *jó* deskriptív jelentését állandóan újra kell tanulnunk, míg értékelő erejét korai gyermekkorunkban — a nyelvvel együtt — elsajátítottuk.

A *jó* deskriptív és preskriptív jelentése közti viszony az eddigi elemzés alapján tehát a következőképpen festene. A *jó* jelentésének nélkülözhetetlen elemét a preskriptív jelentés alkotja. A preskriptív jelentés nyelvi tudásunk része, a nyelv ismeretével együtt szükségképpen adva van. A deskriptív jelentés, a *jó* által hordozott tulajdonképpeni információ ehhez képest külsődleges. Deskripció és preskripció között kontingens a viszony, így az utóbbi a szó semmilyen értelmében sem vezethető le az előbbiből, s nem kell hogy együtt járjon az előbbivel. Ha azonban feltételezünk bizonyos — a levezethetőség logikai problémája szempontjából természetesen irreleváns — nyelven kívüli, faktuális ismereteket (a beszélő standardját), akkor a konkrét használat egy-egy körén belül a kontingens viszony logikai kapcsolattá válik.

Úgy hisszük, nincs okunk tagadni, hogy az értékelő-preskriptív jelentés elsődleges. Kérdés azonban, hogy valóban megértjük-e a *jó*-t, ha egyben

valamilyen deskriptív jelentést nem tulajdonítunk neki. Kérdéses tehát, hogy a deskriptív jelentés másodlagossága, a standardhoz való relativizáltsága mit jelent, milyen elméleti általánosításra jogosít fel.

VII

Ezen a ponton túl nem tudunk tisztán logikai eszközökkel előrehaladni. Szükségünk van a történelmiség és a társadalmiság marxi kategóriáira,[21] melyek igénybevétele nélkül a deskriptivizmus és a preskriptivizmus melletti érvek a végtelenségig szaporíthatók lennének.

Ha abból indulunk ki, hogy a nyelv inherens mozzanata a társadalmiság, s hogy a nyelv szintaktikai és szemantikai struktúráiban a közösségek társadalmi-történelmi tapasztalatai, ismeretek és magatartási stratégiák objektiválódtak, akkor a szójelentések standardhoz való relativizáltságát és az illokúciós erőt nem szakíthatjuk el. A standard ismerete sem nyelven kívüli ismeret, nem irreleváns a szavak használatára vonatkozó szabályok szempontjából. A közösségek tapasztalatai folyamatosan kódolódnak, a standardok változását kifejező új kijelentések folyamatosan a nyelvi kód elemévé, szükségszerű-logikai összefüggések konstituálóivá válnak. Ennek az összefüggésnek a rögzítése nagyon fontos az analitikus és szintetikus ítéletek viszonyára vonatkozó, sokáig oly meddőnek bizonyult vita eldöntésében is. Témánk szempontjából nem mellékes, ha aláhúzzuk, hogy e két ítélettípus különbsége is az ismeretek rendszerének történeti állapotától s az ezt tükröző nyelvi szabályrendszertől függ. Egy új megállapítás szintetikus ítéletben jut kifejezésre, ám az új megállapítások hatására megváltoznak a vizsgált tárgyra vonatkozó fogalmak, új kapcsolatok jönnek létre a fogalmak és a szójelentések rendszerében. Az ilyen átrendeződések hatására egy korábbi szintetikus ítélet átalakulhat analitikussá. Így a szintetikus és analitikus ítéletek viszonyában a megismerés mozgásának dialektikája fejeződik ki: az analitikus ítéletekben ismereteink történelmileg adott rendszerének logikai összefüggései jelennek meg.

Deskriptív terminusaink jelentése között a beszéd történelmileg konkrét univerzumában olyan logikai kapcsolatok vannak, melyeket analitikus ítéletek hoznak felszínre, világítanak meg. Ebbe az univerzumba illeszkedik a *jó* jelentésének „deskriptív része". Ez a „deskriptív rész" nem kontingens mozzanat tehát, hiszen részét képezi a jelentések átfogó hálójának. A *jó* csak ott használható értelmesen, ahol a deskriptív jelentés feltételét képező standard

[21] Adott összefüggésben közvetlen jelentőségük van a nyelv társadalmiságára vonatkozó marxi észrevételeknek. (A német ideológia; MEM 3, 31.). Ugyancsak mérvadóak Marxnak azok a konkrét elemzései, melyek bizonyos szavak (tulajdon, érték stb.) használatára vonatkoznak, s a szó modern értelmében szemantikai jellegűek. (Uo. 215.). A hivatkozott marxi elemzések azt mutatják, hogy Marx szerint a nyelvben, a nyelvhasználat módjában osztályviszonyok és osztályideológiák rögzítődnek. Példái mai grammatikai fogalmainkba úgy ültethetők át, hogy a társadalmi viszonyok és az ideológiák speciális szemantikai alkódok formájában a nyelv formális szerveződésének szintjén is megjelennek. (Vö. Kelemen J.: Lukács és a nyelvprobléma; „Valóság", 1975/12, 48.). Az értékszavak deskriptív jelentését (a kritériumként tekintetbe vett standardot) megszabó tényezők közül minden bizonnyal a társadalmi-gazdasági és az ideológiai viszonyok a döntőek. Mint látjuk, Marx szerint ezek nem nyelven kívüli, tehát nem kontingens, hanem kódolt mozzanatok.

a publikus nyelvhasználatban már kódolódott. Ha a *jó* leíró funkciójában folyamatos változásnak van alávetve, akkor ebben sem áll egyedül: a „tiszta" deskriptív terminusok jelentése szintén változékony.

A mondottakból következik, hogy a nyelv egy-egy szemantikai részrendszerén belül a *jó* és a „tisztán" leíró terminusok között szükségszerű kapcsolat van. Más szóval: a többi predikátum és a *jó* között minden esetben fennáll egy — külön elemzendő — logikai-grammatikai reláció, ha ez nem is a bennfoglalás, az implikáció vagy a jelentésazonosság. Amikor a *jó*-t egy tárgyra alkalmazzuk, minden esetben feltételezzük, hogy legalább néhány predikátum igaz módon állítható a tárgyról. *Ez a többi predikátummal meglevő, a nyelv társadalmi használatában kódolódó kapcsolat a jó deskriptív jelentése.*

Igaz, a deskriptív jelentés még így is rendelkezik bizonyos specifikummal: a *jó* — mint láttuk — a többi melléknévhez képest nagy előfordulási privilegizáltsággal rendelkezik, ami egyrészt abban áll, hogy a főnevek sokkal szélesebb körére alkalmazható, másrészt abban, hogy prenominális pozícióban kitüntetett helye van. E privilegizáltság szintaktikai magyarázatát abban találtuk meg, hogy a mélyszerkezet szintjén valamilyen igei konstrukció segítségével kapcsolódik a jelzett szóhoz. Ami annyit jelent, hogy mindig valamilyen más predikátumra támaszkodik. A *jó* deskriptív jelentése másodlagos, mert a *jó* másodlagos predikátum.

A nagy előfordulási privilegizáltság ellenére bizonyos specifikálatlan esetekben nem használhatjuk a *jó*-t. Mondhatjuk, hogy „x jó méregkeverő", de nem mondhatjuk, hogy az „Andromédа-köd jó galaktika". Az utóbbi esetben nincs olyan predikátum, mellyel a *jó* olyan kapcsolatban állna, hogy értelmesen használhassuk. Ez azt jelenti, hogy nincs deskriptív jelentése; de vegyük észre, *preskriptív jelentése sincs!* Ott ahol valamilyen értelemben (valamilyen közvetítő leíró terminusra való utalással) nem írja le a tárgyat, ott értékelő erejét is elveszti, *maga az illokúciós aktus is elhibázott.* Vagyis nincs olyan eset, amikor a *jó*-t *csak* preskriptív jelentésében értelmezzük. Láttuk azonban, hogy amikor további specifikációt vezetünk be, vagyis találunk valamilyen közvetítő igei konstrukciót, akkor az Andromédа-ködre is mondhatjuk, hogy jó („jó a megfigyelésre", „jó megfigyelni" stb.).

Ha az értékelő jelentés elsődlegességén azt értjük, hogy a *jó* használatában ez az elem az *állandó*, akkor *valóban az értékelő elem az elsődleges.* Ha az elsődlegességbe azt is beleértjük, hogy az értékelés létezhet *leíró mozzanat nélkül*, akkor az értékelő jelentés *nem lehet elsődleges.* A preskriptivizmus hibájának egyik forrása, hogy csak azokra az esetekre fordít figyelmet, melyekben a *jó* minden további nélkül, legalábbis a felszíni szerkezetben megjelenő konstrukciók nélkül használható, míg nem vizsgálja meg azokat az eseteket, melyekben a *jó* nem, vagy csak további specifikációk segítségével jelenhet meg. A vizsgálódásnak az előbbi esetekre való szűkítése elfedi, hogy a preskriptív erővel szükségképpen jár együtt valamilyen leíró funkció.

Miután a *jó* deskriptív jelentésének alapját meghatározott leíró terminusokkal való kapcsolatában megleltük, ideje, hogy ezt az összefüggést általánosítva és összefoglaló igénnyel fogalmazzuk meg. Azt mondhatjuk, hogy a *jó logikailag kapcsolódik a leírások egy sohasem véglegesen specifikált halmazához* (melyek közül legalább néhány igaz a tárgyra). Más szóval: *a jó analitikusan kapcsolódik meghatározott leírások diszjunkciójához.* (Könnyen belátható, ez nem vezet a naturalista falláciához. E megodásban a konkrét értékítéletek nem analitikusak, míg a naturalista felfogásban, mely a *jó*-t a predikátumok

konjunkciójával kapcsolja össze az implikáció vagy a referenciális azonosság értelmében, minden *jó*-t tartalmazó mondatnak analitikusnak kell lennie.)

Formális meghatározásunknak a következőképpen adható tartalmi interpretáció. A szóban forgó leírások különböző osztályokat alkotnak, melyek a nyelv történelmileg adott univerzumán belül egyes szemantikai részrendszerekhez tartoznak. E szemantikai részrendszerekben a valóságnak azok a tulajdonságai nyernek nyelvi kódolást, melyek a történelmi gyakorlat adott fokán az emberi tevékenység szférájába kerültek, vagyis beépültek az emberi tevékenységet konkrétan meghatározó feltételek rendszerébe. A *jó* deskriptív jelentését megszabó predikátumok a valóság e vonatkozásainak leírásai. Egyszerűbben fogalmazva itt arról az ismert tényről van szó, hogy a *jó* személyekre, tettekre, emberi tevékenységek produktumaira, az emberi tevékenység és az emberi élet szempontjából releváns tárgyakra, dolgokra stb. alkalmazható. S mivel elvileg minden az emberi tevékenység tárgya lehet (pl. a galaktikák a megfigyelés tárgyai), a *jó* alkalmazási köre és előfordulási privilegizáltsága minden leíró terminusénál szélesebb.

Hogy a *jó* esetenként (egy autó, egy ember, egy galaktika esetében) mást és mást „jelent", az nem sokban különbözik a poliszémia megszokott jelenségétől. A *jó* deskriptív szinten több jelentésű terminus („annyi" jelentése van, „ahány" szemantikai kategóriában használható), s ugyanúgy, mint a „tisztán" leíró terminusok, a mondat kontextusában válik egyértelművé (disambiguálódik). Elvileg ugyanolyan szelekciós szabályokat alkalmazunk rá, mint amilyeneket a leíró terminusokra alkalmazunk.

Morális kontextusban sem lesz más a helyzet. Megállapítottuk: Hare-nek igaza van abban, hogy morális értékítéleteinkben is az imperatívusz logikája érvényesül. Az egyedi értékítéletek tisztán faktuális premisszákból nem vonhatók le: egy univerzális értékítéletet, principiális döntést involválnak (ha Pétert elítélem, mert hazudik, involválom, hogy hazudni bűn, s hogy az igazat kell mondani). Csakhogy a principiális döntést kifejező univerzális értékítéleteknek is van — a föntebbiek értelmében vett — deskriptív jelentésük. A történelmileg kialakult közösségek, osztályok, rétegek érdekei és szükségletei tükröződnek bennük, a „morális beszéd" kódjának szervező elemévé válva. A „morális beszédet" deskriptív tartalma ugyanúgy jellemzi, mint preskriptív formája.